

KROSSEN I SANDNES SENTRUM

KULTURHISTORISK KUNNSKAPSGRUNNLAG

KROSSEN – et viktig tradisjonsbærende navn i Sandnes sin byhistorie.

Et viktig byrom for historisk kunnskap og opplevelse av lokal og regional identitet.

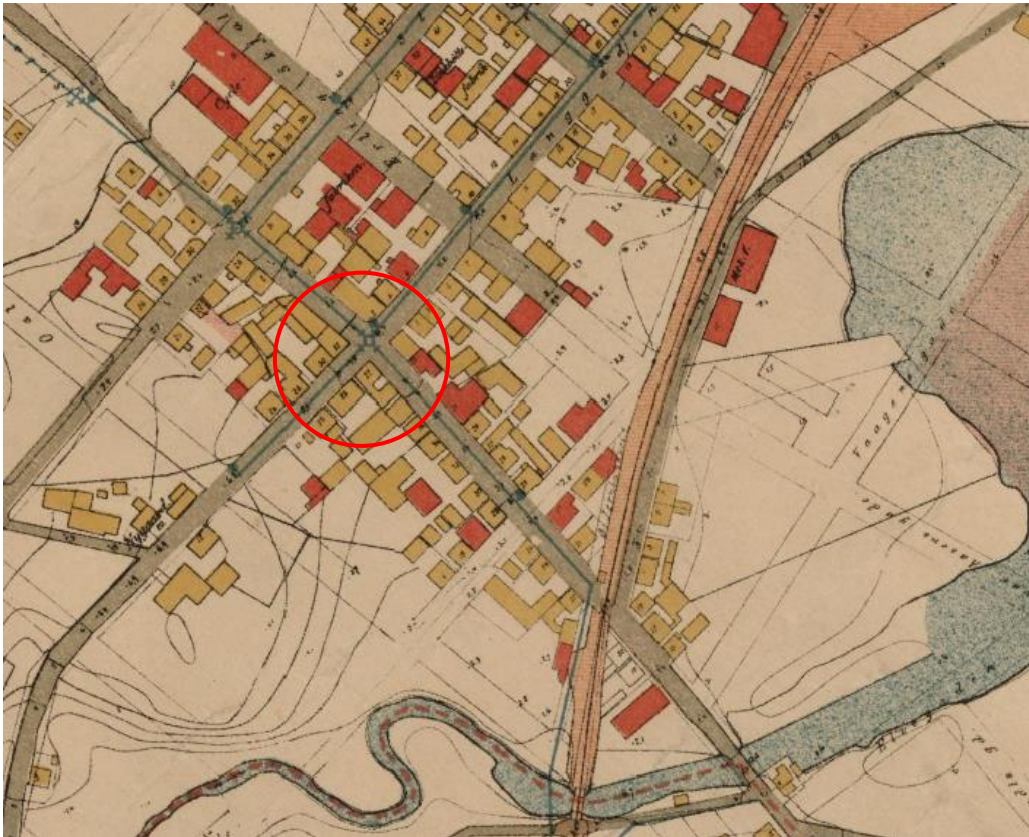
- Knutepunkt mellom historiske veier som ble knyttet sammen sist på 1860-tallet.
- Forankringen til regionen.
- Bondehandelens tyngdepunkt – utgangspunkt for den moderne handelsbyen.
- Byens første gatekryss i en ny byplan.
- De fire hjørnene – handelshistorie i et nøtteskall.
- Chicago – bebyggelsen skjøt fart, stor trafikk
- Gateløp fra før bybrannen i 1897.
- Oalsbekken, bekk med strategisk beliggenhet – knagg for en skjult historie om kraft og vann

Byantikvaren anbefaler at gjenbruk og ombruk av kulturminnene i Krossen skal være utgangspunkt for videreutvikling av det historiske bygningsmiljøet i Krossen.

Krossen i Sandnes sentrum

Kulturhistorisk kunnskapsgrunnlag

Veiene

Det var utbyggingen av kommunikasjonene i andre halvdel av 1800-tallet som endret Sandnes fra strandsted til by. I 1848 var omleggingen av hovedveien fra Stavanger over Lura til Skeiane gjennom Sandnes fullført. Byen begynte å vokse fram langs den nye hovedferdselsåren i strandkanten.

Sist på 1860-tallet var Gjesdalveien og Somaveien (Solaveien) ferdige – bygdeveiene som, sammen med hovedveien, skapte knutepunktet Krossen. Det var her byveksten for alvor tok fart og flyttet tyngdepunktet sørover fra Neset og Norestraen og nordover fra Skeiane.

Veiene er viktige kulturminner i seg selv med lokalt og regionalt innhold. De setter kulturminnene langs dem i sammenheng og har betydning for hvordan vi opplever denne sammenhengen i dag. Få steder blir dette tydeligere enn i byrommet Krossen.

Byplan

Med bystatus 1860 fikk byen byplan, en rutenettplan med kvartaler, med basis i landets bygningslov. En plan forankret i den gamle lange veien langs stranda og med Krossen som det første gatekrysset.

Byrom

Krossen har derfor en helt spesiell rolle i fortellingene om Sandnes, som et særpreget byrom med mange enkelthistorier og som del av større sammenhenger – et viktig samlingssted for bøndene i opplandet og en tidstypisk bystruktur underlagt datidens bygningslov.

Innhold

Veiene	1
Byplan	1
Byrom	1
Fra Nygård	2
De fire hjørnene	3
Garveriene i Krossen	7
Byrommet Krossen	8
Bildekavalkade	9
Kilder	
188	

Finner dere feil og mangler, vennligst registrer disse her:

[Kulturminner i Sandnes kommune \(arccgis.com\)](#)

[Link til Kulturminneregisteret](#)

Et av de eldste postkortene fra Sandnes har motiv fra Krossen, noe brevskriverens gjør et poeng av i sin hilsen. Vi ser Langgata sørover med Nygårdsbrukene i bakgrunnen. Dette er det eldste kjente bildet av Ola Nyaards hus i Langgata 1A (rød ring). Bildet røper at huset har gjennomgått mange endringer. Vi ser at de store butikkvinduene ikke er kommet på plass. Hjørnegården nærmest representerer, med sine to etasjer, et mellomstadium av Jonas Øglænds gård i Krossen. Den ble i 1935 erstattet av funkisgården som står i dag.

Gata har grusdekke, mens fortauene er belagt med store heller. Gategolvet har også blitt endret i flere omganger, men selve gateløpet og bredden er intakt – karakteristisk for den gamle byplanen før brannen i 1897. Foruten Ola Nygårds hus står også husrekka til høyre fram mot hjørnet. Vi ser hvor viktig hjørnegården Langgata 1A er for å identifisere miljøet. (Nasjonalbibliotekets bildearkiv).

NASJONALBIBLIOTEKETS BILDEARKIV. https://urn.nb.no/urn:nbn:no-nb_digifoto_AE2000091982_0004

Fra Nygård

Hustomtene i Krossen ble skilt ut fra de to Nygårds-brukene (i dag Jærveien 19 og 24) som var blitt delt mellom brødrene Martin Nygård (1833–1890) og Osmund Nygård (1824–1912) i 1855. I løpet av 1870-årene var veikrysset blitt til et tettbygd gatekryss og et levende bymiljø med én- og toetasjes bygårder som rommet butikker og boliger, pakkboder, staller og andre uthus og verksteder og ikke minst en rekke garverier som utnyttet den gode vannkilden i Oalsbekken som krysset området på vei mot Vågen. Miljøet ble i samtiden gitt tilnavnet Chicago, som vel både viser til hvor raskt bebyggelsen kom opp og til den store trafikken på veiene-

De fire hjørnene

Ola Nygaard (av Nygård-slekten) sikret seg i 1866 det sørøstre hjørnet i Krossen (nå Langgata 1 A). Her bygde han etter noen år en toetasjes bygård med pakkhus og lager. Her var det jernvarehandel i mange år. Ved siden av å drive med handel var Ola Nygård skipsreder. Han deltok mye i byens styre og stell og var en av de som bidro mye til å flytte handelstingdepunktet til Krossen. (JSJ 1964:113). Ola Nygårds hus er ikke bare det eldste huset i Krossen, men også blant de eldste kulturminnene som representerer Sandnes sin stolte tradisjon som handelsby. Husene er modernisert i eksteriøret, men bygningenes gamle hovedformer er intakte.

Bildekilde [Hall, Mari Anne Næsheim](#) 2019

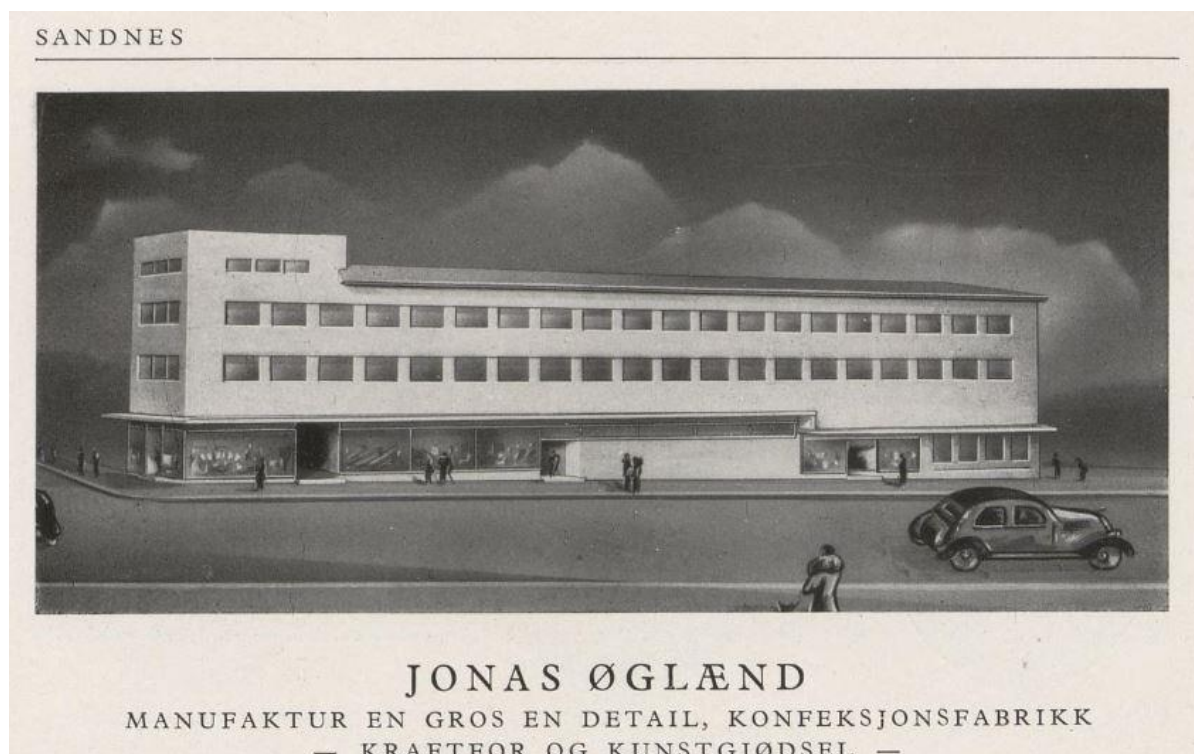

Krossen med Jærveien sørover. Ludvig Ludvigsen 1924

Jonas Øglænd kjøpte det nordøstre hjørnet (nå Gjesdalveien 29) av Christian Ommundsen Nygaard i 1872 og bygde sin første forretningsgård her, et lite enetasjes hus med butikk mot gata og bolig bak, dessuten lager og stall (EWL/EB 2020:6). den ble ganske snart utvidet. I løpet av Øglænd-epoken ble det her reist tre forretningsgårder, den ene større enn den forrige. Den siste i 1935 var Rogalands første, større moderne forretningsgård i gjennomført funksjonalistisk stil. I 2023 har huset gjennomgått en transformasjon med ny innmat. Ytre sett i samme stilpreg og med hovedtrekkene ved den gamle formen beholdt, men med en ny tilbaketrunket toppetasje.

Bilde - Jærmuseet / DigitaltMuseum Inventarnr. JÆJØM0746.

Bildekilde: Sandnes 1860–1935. 75-års jubileumsutstilling.

Ole Johannes Idland (1844–1896) bygde i 1872 på det sørvestre hjørnet (nå Langgata 2A) på tomt kjøpt av Osmund Nygaard, etter å ha leid lokaler i Krossen noen år (AE 1996:222). Han var sønn av Ole Pottemaker (JSJ 1964:113). Sveitserhuset som sto på Idlands sørvestre hjørne, samt noen av nabohusene, ble revet rundt 1980 og erstattet med en fireetasjes forretningsgård i modernistisk formspråk.

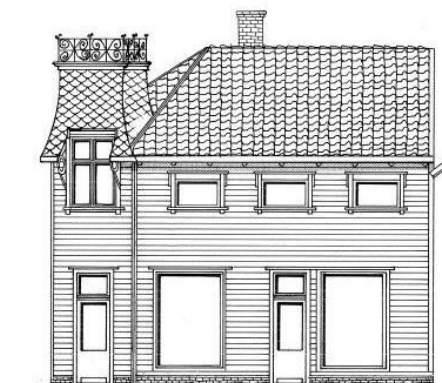

[Sandnes 1860-1935: 75-års jubileumsutstilling 1935. 21.juli-4.august \(nb.no\)](#)

Huset som står på det nordvestre hjørnet (Langgata 2) ble bygd på 1890-tallet av Thomas Hartvig Idland, sønn til Ole J. Idland. (EWL/EB 2020:14). Det ble satt opp som pakkhus for landbruksvarer og stall i sammenheng med bondehandelen til Idland på motsatt hjørne av Solaveien. Idland rev to mindre hus da dette ble bygd. Det er dette hjørnet i Krossen som har bevart mest autentiske hus fra gründertida i dag. Det var kjent for kafeen Novilla som lenge holdt til i første etasje. Senere hadde Laurits Stokka kolonial og fôderforretning her i mange år.

Bildekilde: Sandnes 1860–1935. 75-års jubileumsutstilling

Langgaten 2 anno 1924
Bygget før 1896

Widerøe-foto av den søndre delen av byen datert 1935, men er trolig litt eldre da ombyggingen av Øglændhusene i Krossen ikke ser ut til å ha begynt. (ika-w004299)

Slik det byen planlagt. Rød ring viser byens første gatekryss som var utgangspunkt for den første rutenettplanen. Den ble senere forenklet. Oalsbekken krysser kvartalet og skulle etter hvert gi vann og kraft til flere virksomheter. Kart fra Jærbaneutredningen ca. 1870. (Interkommunalt arkiv Rogaland IKS (IKA Rogaland)).

Garveriene i Krossen

På grunn av stabil og rikelig vannføring var Oalsbekken en av de viktigste vassdragene for den tidlige sandnesindustrien. Fra kilden i bakkene på Stangeland kom den i to løp i retning Krossen og samlet seg før den krysset Gjesdalveien like øst for Krossen. Garverier er virksomheter som trenger mye vann og vannkraft til produksjonen. Derfor ble det et miljø med flere garverier ved Krossen. Som nytt kommunikasjonsknutepunkt lå også Krossen strategisk i forhold til den voksende bondehandelen når det gjaldt råstoffet, dvs. huder til lærproduksjonen, og når det gjaldt avsetning av skinnvareproduktene. (Garving betegner arbeidet med å omdanne råvaren hud fra dyr til holdbart lær for videre skinnvareproduksjon. En barkemølle knuser bark som ble brukt i garveprosessen.)

I og nær Krossen har det vært minst fire garverier som nyttet vannet fra Oalsbekken. Ett av disse er det bevart hus etter – **Martin Nygaards garveri i Gjesdalveien 38**. Han skal ha vært en av de første som bygde garveri ved Oalsbekken. Garveriet var før del av en større eiendom med bygårder med boliger og butikker, bl.a. lærutsalg mot gaten, samt stall, smie og andre uthus i bakgården. Alle disse ble revet på 1980-tallet, bare garveriet står tilbake. Fasaden ble modernisert i tilnærmet postmoderne stil, men hovedform og karakter er beholdt, bl.a. det utragende tørkeloftet, vinsjfestet i gavlen og tørkeloftet og arrangementet av vinduene gir assosiasjoner til de gamle lastelukene. Det er lett å lese huset som del av den opprinnelige næringsbebyggelsen i Gjesdalveien ved Krossen, og dennes nære tilknytting til jordbruksressursene i opplandet.

Fasaden ble modernisert i tilnærmet postmoderne stil, men hovedform og karakter er beholdt. Det er lett å lese huset som del av den opprinnelige næringsbebyggelsen i Gjesdalveien ved Krossen. I dag er Gjesdalveien 38 et av få sentrumshus med direkte referanser til byens tidlige næringsliv basert på jordbruksressursene i opplandet. Huset er også en knagg i bybildet å henge den viktige, men nå mest immaterielle kulturminnet Oalsbekken på.

Byrommet Krossen

- Lesbarheten i bybildet, byrommets form forteller historie
- Et særegent byrom som del av en helet og større struktur
- Hjørnebygningenes betydning
- Krossen som helhetlig miljø – kulturminner som forsterker hverandre

Navnet Krossen er i seg selv definerende for de formende elementene i byrommet Krossen. Et kryss mellom fire veier, der framsynte handelsmenn slo seg ned på hvert sitt hjørne.

Hvert hjørne har sin unike historie. Som del av en helhetlig bystruktur la dette krysset grunnlag for en byplan som knyttet seg til storsamfunnets syn på hvordan byer skulle se ut – kvartalsbyen.

Hjørnebygninger er som bygningstyper vært synlige og viktige i en bystruktur. Når krysset i seg selv har en hovedrolle i fortellingen, sier det seg selv at hjørnebygningene her blir spesielt viktige for lesbarheten. Utviklingen på 1970-80-tallet har vært brutal med hjørnebygningen i vest, inkludert gatepartiet fram til Oalsgate, med tung utbygging. Langgata 1 A har store fasadeendringer, men er intakt når det gjelder volum og hovedformer, noe som har verdi for byrommet.

Hjørnene nord i Krossen har en historiske fortellinger som er lette å lese - med Langgata 2 som gammel bondehandel og stall og Øglændgården fra 1935 som Sandnes første moderne forretningsgård – og ikonisk ankerfeste for «Ø-byen Sandnes». Krossen forteller om et typisk og variert bymiljø representativt for historiske Sandnes.

I likhet med Langgata 2 har bebyggelsen på Langgata 1 A og Gjesdalveien 38 bevart de opprinnelige dimensjonene. De to diagonalstille hjørnene skaper slik et historisk byrom som hører til det samme tidsbilde, noe som har stor verdi for helheten i Krossen som byrom. Et byrom med stort potensial når det gjelder å synliggjøre Krossens historiske betydning for byen.

Barnetog i Krossen i Sandnes, sannsynligvis 17. mai. [Jærmuseet / Digitalt Museum](#). Inventarnr. JAEHS004.081

Bildekavalkade

Krossen tidlig på 1900-tallet. Sett nordover mot Langgata. (Mittet & Co. AS, Nasjonalbibliotekets bildearkiv.) [Sandnes, Krossen. \(nb.no\)](#) Krossen

Krossen tidlig på 1900-tallet.. Bygården ti Ola Nygaard (Langgata 1 A) til høyre og Jonas Øglænds tidligere forretningsgård til venstre. De flankerer hver sin side av Gjesdalveien østover.. (Mittet & Co. AS, Nasjonalbibliotekets bildearkiv.) [Sandnes, Krossen. \(nb.no\)](#)

Krossen i begynnelsen av 1930-årene. Per Øglænd 1995. Firmaet : 123 år : Jonas Øglænd

Krossen med forretningsgården fra 1935. (Per Øglænd 1995. Firmaet : 123 år : Jonas Øglænd)

Solaveien mot vest. Her i Krossen var det like viktig for kjøpmennene å ha hestestall som det er å ha parkeringsplass i dag. I stallene fant vi tomflasker som også dengang var en viktig inntektskilde for ongene i gada.

Ludvig Ludvigsen 1924

Langgaten nordover fra Krossen. På balkongen oppe til venstre satt ved festlige anledninger et lite hornorkester og spilte.

Ludvig Ludvigsen 1924

Krossen med Jærveien sørover.

Ludvig Ludvigsen 1924

Krossen/Gjesdalveien mot øst. Da Gjesdalveien ble åpnet i 1860-årene, grodde det plutselig opp et forretningscenter her, og tyngdepunktet for handel forskjøv seg fra kaien og Skeiene til Krossen, som etterhvert fikk tilnavnet «Chicago».

Ludvig Ludvigsen 1924

Ingvald Dahle

Tomnes Dahle drev bokhandel i Krossen, sentralt på det ene av de fire hjørnene. Ingvald Dahle startet sin yrkeskarriere i brorens butikk. Tomnes Dahle flyttet senere til Stavanger, men da dette bildet ble tatt i 1890-årene, ser vi av skiltet at Tomnes Dahle fortsatt sto som eier av butikken: "T. Dahle Bog og Papirhandel og Bogbinderi".

[Sandnes og Jæren : den svundne tid formidlet gjennom Ingvald Dahles fotografier \(nb.no\)](http://nb.no)

Krossen like før århundreskiftet. Hjørnehuset t. h. er O. Nygaards, og huset med flagget er Jonas Øglænds. Lengst til venstre skimtes hjørnet av Ole Idlands hus. Bak den lille hytten (der brødrene Dahle hadde sitt første bokbinderi) ses Thore J. Øglænds hus.

Bildekilde fra JSJ 1964 s97

Jærveien like ved «Krossen».

Jonas Øglænd : 75 år, 18. april, 1868-1943 (nb.no)

Jonas Øglænds gård nr. 4 fra venstre.

Jonas Øglænd : 75 år, 18. april, 1868-1943 (nb.no)

[Jærmuseet / DigitaltMuseum](#). Inventarnr. JÆØFV014.01

[Jærmuseet / DigitaltMuseum](#). Inventarnr. Sf31567

Langgt 1A i dag

Langgata 1A opprinnelig utseende

Gjesdalveien mot Krossen og Solaveien. Gjesdalveien nr. 38 og Langgata 1 til venstre. De inngår i et gateløp med variert eldre bebyggelse fra ulike epoker. Foruten å ha egne historier å fortelle, gjør de sammen den gamle innfartsveien synlig i bybildet. Eldre bebyggelse langs veiene har en viktig rolle i å identifisere sammenhengen i den gamle infrastrukturen. Det gjelder i enda større grad der det er avstander mellom det bevarte, som Gjesdalveien 38 og Langgata 1 A.

[KULTURMINNER I SANDNES KOMMUNE \(ARCGIS.COM\)](https://www.arcgis.com)

Kilder

Aurenes, Ola. 1954 s. 387 [Høyland gards- og ættesoge gjennom 400 år: 1500-1900.](#)

Eggebø, A. «Slik bygde dei byen», 1996 s.133. [Slik bygde dei byen : historisk ABC om næringsliv og samferdsel i Sandnes \(nb.no\)](#)

Grude, M. A. 1910 [Sandnæs' historie 1860-1910 \(nb.no\)](#)

[Hall, Mari Anne Næsheim. Jacobsen, Frank Robert | Rostrup, Kolbjørn. Sandnes før i tiå. 2019](#)

Jansen, Odd. «Oalsbekken – en kilde til aktivitet og velstand», [Sjå Jæren : årbok for Jærmuseet. 2005 \(nb.no\).](#)

Jonasen, J.S. *Sandnes gjennom 100 år*. I. Sandnes 1964 s.113, 115.

Lapin, Ernst | Berge, Egil. 2020. [Langgata i Sandnes : hus, handel og håndverk i byens hovedgate gjennom 150 år](#)

Larsen, Aksel. Red. Sandnes 1860–1935. 75-års jubileumsutstilling. [Sandnes 1860-1935 : 75-års jubileumsutstilling 1935. 21.juli-4.august \(nb.no\)](#)

Ludvigsen, Tor-Jan. 1985. *Sandnes 1924. Bilder fotografert av Ludvig J. Ludvigsen.*

Simonsen, Sevald. 1959 [Sandnes 1830-1870 : en beretning om handel, håndverk og industri i Sandnes i gamle dager](#)

1881.no, Historiske kart. Krums kart oppdatert 1913.

Interkommunalt arkiv Rogaland IKS (IKA Rogaland), Plankart Jærbanen.

Interkommunalt arkiv Rogaland IKS (IKA Rogaland), Widerøesamlingen. [Kontakt oss | IKA Rogaland](#)

Branntaks 27.07.1895: [Skanna materiale: Høyland/Sandnes lensmannskontor, SAST/A-100166/Goc/L0001: "Brandtaxtprotokol", 1886-1896, s. 329-330 - Skanna arkiver - Arkivverket \(digitalarkivet.no\)](#)

Branntakst 24.11.1942: [Skanna materiale: Sandnes lensmannskontor, SAST/A-100167/Goa/L0005: "Brandtakstprotokol", 1941-1943, s. 430-431 - Skanna arkiver - Arkivverket \(digitalarkivet.no\)](#)